

“נזל הגדלים לא ירחם עוד” – דודן, קברה: 1945, הציוויליזציה האירופית

פיגורה ומימזיס במאבק התרבות

אָריך אואַרבֿךּ ומאבֿקו בפילולוגיה הארית

אביהו זכאי

הפילולוגיה כ"מלחמה באמצעים אחרים"

עם עליית היטלר לשלטון ב-1933 נחקק חוק שמנע מיהודים למלא תפקידים ציבוריים. אוארבך פוטר משרתו ב-1935, ושנה לאחר מכן יצא לאוניברסיטת המדינה באיסטנבול – אשר הזמינה אותו לשמש מרצה במקום הפילולוג וחוקר הספרות היהודי ליאו שפיצר (שעבר לארצות הברית). באיסטנבול פתח במפעלו הגדול להוקעת הפילולוגיה הארית וההיסטוריוגרפיה הנאצית. תורות אלו הושתתו על גזענות, שוביניזם ואנטישמיות ועל מיתולוגיות של דם, לאום ואדמה – דוגמת "קהילת הדם והאדמה" של העם הגרמני (Blut und Boden) – אידאולוגיה אשר הפכה לפילוסופיה נאצית, המדגישה אתניות ומבוססת על שני גורמים: דם של בני העם (Volk) וטריטוריה. הן פיארו את המושג "תרבות" גרמנית ודחו את המושג "ציוויליזציה" אירופית.

היציאה נגד התורות הללו הייתה כאמור היסוד לשני חיבוריו המהוללים של אוארבך: המאמר "פיגורה", שהחל לכתוב מיד לאחר עליית היטלר לשלטון ופרסם בשנת 1938, והספר "מימזיס: התגלמות המציאות בספרות המערב", שנכתב בימי מלחמת העולם השנייה ופורסם ב-1946. הפוליטיקה בזמנו של אוארבך השפיעה על תולדות הספרות שכתב, והוא

אריך אוארבך (1892-1957) היה חוקר ספרות, היסטוריון, מבקר ספרות וממניחי היסודות לתחום הספרות ההשוואתית, אולם עיקר פרסומו היה כפילולוג. יליד ברלין ובן יחיד למשפחת סוחרים יהודית פרוסית אמידה ומכובדת, אוארבך הגדיר עצמו "פרוסי ובן הדת היהודית".

בשנת 1921 קיבל אוארבך תואר דוקטור בפילולוגיה של השפות הרומניות באוניברסיטת ברלין. משיכתו לתחום זה נבעה, לדבריו, מכך שבפילולוגיה של השפות הרומניות טמונה "הבטחה גדולה" להמחשה של "האחדות היסודית של תרבות אירופה". ב-1929 הוא מונה לפרופסור מן המניין ולראש החוג לפילולוגיה של הלשונות הרומניות באוניברסיטת מרבורג.

"טיהור היהודיות מחיי הדת":
אלפרד רוזנברג וולטר גרונדמן

ה־19 הפכו לרטוריקה גזענית ואף תומכת בהשמדה במאה ה־20. האינטלקטואל הנאצי רב ההשפעה אלפרד רוזנברג טען בספרו "המיתוס של המאה ה־20" כי:

הערכים האריים הנצחיים עומדים בניגוד לשחיתות היהודית-הנוצרית [...] חובה עלינו לבטל אחת ולתמיד את הברית הישנה [התנ"ך] בתור ספר הוראה דתי. יחד עם ביטולו יקיץ הקץ על הניסיונות הכושלים משך אלף וחמש מאות השנים האחרונות להפוך את כולנו ליהודים רוחניים [...] אין שום סיבה שבעולם להאמין [...] כי ישו היה יהודי במוצאו (R. Pois [ed.], *Race and Race History and Other Essays* by Alfred Rosenberg, New York 1970, p. 82).

רוזנברג הציע להקים כנסייה לאומית של הרייך שאינה מבוססת על התנ"ך אלא על "מיון קאמפף" שכתב היטלר: "הכנסייה הלאומית דורשת להפסיק מיד את הדפסתו והפצתו של התנ"ך בגרמניה [...] הכנסייה הלאומית מצהירה שמיון קאמפף של הפיהרר הוא המסמך הדגול מכול [...] אסור לנו להעלות דבר על מזבחתינו מלבד את מיון קאמפף".

תנועת "הנוצרים הגרמנים" יצאה ב־1933 בקריאה "לסלק את הברית הישנה מן הביבליה [...] להתנער מכל מה שאיננו גרמני, במיוחד מהברית הישנה ומתורת המוסר והתגמול היהודיים שלה". אנשי תנועה זו ביקשו לבטל את הברית הישנה, שהייתה לשיטתם "ספר יהודי", ושאפו לחולל בגרמניה "רפורמציה שנייה". לודוויג מיֶלֶר, מנהיגם ובישוף הרייך של הכנסייה האוונגלית הגרמנית, הצהיר כבר ב־1934: "עלינו להדגיש בנחרצות רבה ככל האפשר שהנצרות לא צמחה מתוך היהדות אלא התפתחה בניגוד גמור ליהדות".

"בשורת אלוהים" ללא זכר ליהדות

עד מהרה עברו הנאצים לשרפה ממשית של ספרי תורה. בליל 9-10 בנובמבר 1938 התחולל "ליל הבדולח" בכל רחבי גרמניה. בפוגרום זה נרצחו ונאסרו יהודים רבים, נהרסו בתי כנסת ובתי עסק של יהודים, ובאלפי בתי כנסת בגרמניה העלו על המוקד את התנ"ך "היהודי", הברית הישנה – אחד מהסמלים החשובים ביותר של המורשת ההומניסטית היהודית-נוצרית במערב.

"הצהרת גֶ'וֹדְסְבֶּרְג" של הכנסייה הלותרנית האוונגלית ב־1939 שאלה בצורה רטורית: "האם צמחה הנצרות מתוך היהדות, ומכאן שהיא המשך והגשמה שלה, או שמא היא עומדת בניגוד ליהדות? על שאלה זו אנו משיבים: הדת הנוצרית היא בגדר סתירה דתית מוחלטת של היהדות". הסעיף השלישי בהצהרה קבע: "תפיסת העולם הנאציונל-סוציאליסטית נלחמת בעקשנות נגד ההשפעה הרוחנית והפוליטית של הגזע היהודי על חיינו הלאומיים". בתגובה להצהרת גודסברג, הוסיפה "כנסיית העדות" (*Bekennende Kirche*) – כנסייה בגרמניה הנאצית שצמחה כהתנגדות למאמץ הנאצים להביא לנאציפיקציה של הכנסייה הפרוטסטנטית (שם) – כי "בממלכת האמונה שורר ניגוד גמור בין בשורת ישו המשיח ושליחיו לבין הדת היהודית [...] בתחום של החיים הלאומיים, השמירה על טוהר העם מחייבת מדיניות גזענית אחראית ורצינית".

בעקבות הצהרת גודסברג הוקם בראשית 1939, שבועות מעטים לאחר ליל הבדולח, "המכון לחקר וסילוק ההשפעה היהודית

רתם את הדיסציפלינה המדעית שלו למאבק בנאצים. כמוהו נהגו אינטלקטואלים יהודים רבים בני דורו שגלו מאירופה: ההיסטוריון האנס בארון, חוקר הפילוסופיה המדינית ליאו שטראוס, איש המחשבה המדינית קרל פופר, הפילוסוף ארנסט קאסירר, הסוציולוגים הורקהיימר ואדורנו, ורבים אחרים. גלות ופרשנות היו כרוכות יחד ביצירות שכתב אוארבך. הפילולוגיה, חקר השפה לפי מקורות היסטוריים, היא ענף ידע העוסק במבנה, בהתפתחות ההיסטורית וביחסי שפה (או שפות), וקובע את מעמדו ההיסטורי הייחודי של טקסט כתוב מסוים. היא חותרת לעמוד על אמתותם ועל צורתם המקורית של טקסטים ולקבוע את פשר משמעותם. לפיכך המחקר הפילולוגי כורך את חקר השפה יחד עם ספרותה, בצד ההקשרים ההיסטוריים והתרבותיים ההכרחיים להבנת יצירות ספרות וטקסטים אחרים בעלי חשיבות תרבותית. הפילולוגיה כוללת גם פרשנות של מחברים וחקר הדקדוק, הרטוריקה והמסורות החשובות הכרוכות בשפה.

במאה ה־19 ובמחצית הראשונה של המאה ה־20 הייתה הפילולוגיה קשורה הדוקות למהפכים אידאולוגיים והיסטוריים, כגון עליית האֶרִיית, והנאציזם באירופה. הפילולוגיה היא "מלחמה באמצעים אחרים", ולכן הפכה לחלק בלתי נפרד מהאידאולוגיה והשפיעה השפעה מכרעת על ההיסטוריה המודרנית. במחצית הראשונה של המאה ה־20 נודעה לפילולוגיה הארית השפעה עצומה על המדיניות הנאצית; זו חתרה לעצב מקורות אריים חדשים לעם הגרמני ולתולדותיו, ולעקור כליל את הברית הישנה – שמקורה שְׁמִי – מן הקאנון הנוצרי. היא גם הייתה קשורה קשר הדוק לאנתרופולוגיה גזענית. כך התחוללה בגרמניה תפנית חשובה: לימודי הפילולוגיה במאה

סמל "הנוצרים הגרמנים" (warrelics.eu)

המזבח בכנסיית אנטוניוס הקדוש בקלן, 1935

אמינותה של הברית הישנה בתרבות המערב. הוא עסק בפרשנות הנוצרית הפיגורלית של ההיסטוריה – ההשקפה שמאורעות ואישים בברית הישנה מסמלים ומבשרים מאורעות ואישים בברית החדשה – ובדרך זאת ביקש להוכיח שאי אפשר להפריד בין הברית הישנה לברית החדשה.

"פאולוס ואבות הכנסייה", כתב אוארבך, "גילו פנים חדשות לגמרי במסורת היהודית". הם פירשו אותה כסדרה של פיגורות המבשרות את הופעתו של ישו, "וקבעו את מקומה של מלכות רומי בפרשת הגאולה האלוהית". במשך אלף שנים, פרשנות פיגורלית זו של ההיסטוריה קבעה את ייצוג המציאות, את תחושת הזמן ואת תפיסת ההיסטוריה במערב. אוארבך ציין כי פרשנות זו "עברה התפתחות חיה ובלתי פוסקת בחיי האדם באירופה", וברוב ארצות אירופה היה לה תוקף עד המאה ה-18, היא עידן הנאורות. בתגובה לניסיון הנאצי להדרת הברית הישנה, קבע אוארבך כי הייצוג הפיגורלי של המציאות מגלה בבירור "שחוקי היהדות, מנהגיה, מקורותיה והפילוסופיות שלה הם חלק מהותי – ובלתי נפרד – מתרבות המערב".

קברה של הציוויליזציה המערבית

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה וכיבושי הנאצים ברחבי אירופה, כתב אוארבך את "מימיזיס" (חיקוי המציאות – סוגיה אסתטית-אמנותית שעסקו בה אפלטון, אריסטו ועוד). ספרו זה הוא סקירה רחבת יריעה על התרבות ההומניסטית של הציוויליזציה באירופה, המשתרעת על פני 3,000 שנה ושמונה לשונות. מטרתו הייתה להגן על התרבות ההומניסטית היהודית-נוצרית המערבית מפניה של העריצות הנאצית. מימיזיס איננו מחקר מופשט של חוקר הספון במגדל השן, אלא חיבור המתאר דרמה גדולה שבה המחבר עצמו משתתף. אוארבך עצמו הגדיר את החיבור "סוג של דרמה", המתאר "דפוס של ייעוד אנושי. ונושא הדרמה הזו היא אירופה".

כתיבתו החלה ב-1942, השנה המכרעת לגורל הציוויליזציה ההומניסטית של אירופה, שבמהלכה נערכו הקרבות הגדולים והקשים בסטלינגרד ובאל-עלמיין. באותה שנה החלו גם גולים

על חיי הכנסייה בגרמניה". המנהל המדעי של המכון, ולטר גרונדמן, קבע בטקס הפתיחה כי "טיהור היהודיות מחיי הדת היא המשימה המוטלת על הכנסייה והתאולוגיה הגרמנית". הוא הצהיר ש"סילוק ההשפעה היהודית מהחיים הגרמניים הוא צו השעה וסוגיה מהותית בשאלת מצב הדת בגרמניה". יעדו של המכון היה ליצור "נצרות חדורת נאציזם", לסלק את ההשפעה היהודית מהכנסייה בגרמניה ולהכין נוסח חדש של הברית החדשה בשם "בשורת אלוהים", שיהיה משולל כל זכר ליהדות – וכך ליצור פולחן נוצרי ללא היהדות.

בהקשר פילולוגי, אידאולוגי והיסטורי זה, צריך לבחון את שני חיבוריו של אוארבך: מאמרו "פיגורה" והספר "מימיזיס". תורת הפילולוגיה הארית, שאת שני חיבוריו אלה הקדיש להפרכתה, זכתה לניצחון בגרמניה עם עליית הנאצית לשלטון. עד לשנה זו אוארבך לא עסק כלל בנושאים יהודיים, אך מ-1933 ואילך החל לבחון את תרומתה החשובה של היהדות למורשת ההומניסטית של המערב.

המאמר "פיגורה" התייחס למאבק פנימי בגרמניה, ומטרתו הייתה להגן על הברית הישנה שהפילולוגיה הארית דחתה אותה כליל. זהו כתב הגנה מקיף על כוחה, על תוקפה ועל

מדליה מתערוכת "דם ואדמה", 1939 (u'norka.cz)

מימין: עיתון "בריאות העם הגרמני - מדם ומאדמה!" (1934), וכרטיס איגוד "מייצרי המזון של הרייך", משמאל: עיתון הנוצרים הגרמנים "הבשורה ברייך" השלישי - למען כנסייה אוונגלית נקייה מיהודים"

המאה ה-20, באמצעות יצירות ספרות מאת וירגינייה וולף, מרסל פרוסט, ג'ימס ג'ויס, וסופרים מודרניים רבים אחרים. יצירות אלה, המבוססות על זרם התודעה, הן בבחינת "אספקלריה לשקיעת עולמנו" מאחר והביאו לדי "הרס המציאות החיצונית" – ומכאן לשקיעת ייצוג המציאות בספרות המערב.

המפעל הפילולוגי ההומניסטי הגדול שקיבל עליו אוארבך נגד הפילולוגיה הארית וההיסטוריוגרפיה הנאצית מסתיים בנימה פסימיסטית עמוקה. אוארבך קובע שהספרות שוב איננה מסוגלת לייצג, ואפילו לא לתפוס, "מציאות אובייקטיבית". לפיכך, האמון אוארבך, "הציוויליזציה האירופית מתקרבת לסוף קיומה" ו"ההיסטוריה שלה בתור ישות נפרדת" נמצאת "בסוף דרכה" (*Literary Language and Its Public in Late Latin Antiquity* and the Middle Ages, pp. 5-6). לאחר המלחמה עקר אוארבך לארצות הברית ולימד באוניברסיטת ייל. אחד מעמיתיו במוסד היוקרתי ציין שגם שם כתב אוארבך "בקדרות רבה על הקבר שבו נמצאת הציוויליזציה המערבית", וכי "הקדרות שלו הלכה והתעצמה בשנה האחרונה לחייו".

מאחר שנחשב בעיני הנאצים כיהודי כיצור חסר ערך בן גזע נחות, נקם אוארבך נקמה שלמה בחיבוריו 'פיגורה' ו'מימזיס'. בחיבורים אלה, אשר השכילו והפעיעו המוני קוראים מאז ראו אור, הוא ביקש להציל את המסורת ההומניסטית המערבית, המבוססת על המורשת היהודית-נוצרית ועל כתבי הקודש היהודיים והנוצריים. מורשת זו היא תרומתו למאבק התרבות נגד הפילולוגיה הארית והברבריות הנאצית.

יהודים אחרים דוברי גרמנית להגן על המורשת היהודית-נוצרית של אירופה, דוגמת "המיתוס של המדינה" מאת קאסירר או "הדיאלקטיקה של הנאורות" מאת הורקהיימר ואדורנו. תומאס מאן החל אז בכתיבת "דוקטור פאוסטוס", בעל האוב המפורסם שעשה עסקה עם השטן בתמורה לכוח ועוצמה – סמל לגרמניה הנאצית. כולם כאחד תרמו ל"מאבק התרבות" (Kulturkampf) נגד הפילולוגיה הארית והברבריות הנאצית. 1942 מציינת אפוא קו פרשת מים תודעתי חשוב בהיסטוריה האינטלקטואלית של המערב.

אוארבך קיבל עליו בספרו את המשימה לחשוף את שורשיה של מורשת הציוויליזציה היהודית-נוצרית ההומניסטית של אירופה. הוא מרחיב את דיונו על השפעת הפרשנות הפיגורלית של ההיסטוריה וייצוג המציאות מהתקופה העתיקה ועד לעידן הנאורות, ומראה כי זו הגיעה לשיאה בחיבור "הקומדיה האלוהית" של דנטה אליגיירי בראשית המאה ה-14 (שעליו כתב אוארבך ספר). לעומת שיא זה של הפרשנות הפיגורלית בימי הביניים, הרי הרומנים הראליסטיים הצרפתיים של המאה ה-19 – דוגמת "אבא גוריו" מאת בלזק ו"מדאם בובארי" מאת פלובר – הם בגדר הישג שיא של ייצוג ריאליסטי של המציאות, אף שהם נעדרים כל פירוש פיגורלי של ההיסטוריה.

למלחמת העולם השנייה ולהרס העצום שהמיטה על אירופה הייתה השפעה גדולה על "מימזיס". הפרק האחרון בספר הוא בגדר פרשנות על המשברים באירופה במחצית הראשונה של

לעיון נוסף

1. א' אוארבך, מימזיס: התגלמות המציאות בספרות המערב, ירושלים 2008.
2. A. Zakai, "Erich Auerbach and His 'Figura': An Apology for the Old Testament in an Age of Aryan Philology", *Religions*, 3 (2012), pp. 320-338.
3. S. Heschel, *The Aryan Jesus: Christian Theologians and the Bible in Nazi Germany*, Princeton 2008.